

Dwiekier UT, 24.11.2016 r. g.

Chrześcijańska Akademia Teologiczna
Wpłynęło dn. 2016 -11- 24
Nr. 25/14/3/2016
1 egz.

Recenzja pracy doktorskiej ks. mgr Serafina (Vladimira Amelchenkova), *Święty męczennik Serafin (Ostroumow), arcybiskup smoleński oraz jego duszpasterstwo w Polsce i Rosji*, napisanej na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie pod kierunkiem ks. bp. prof. zw. dr hab. Jerzego Pańkowskiego (Warszawa 2016), ss. 347.

Praca doktorska ks. mgr Serafina (Vladimira Amelchenkova), *Święty męczennik Serafin (Ostroumow), arcybiskup smoleński oraz jego duszpasterstwo w Polsce i Rosji*, napisana została na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie pod kierunkiem ks. bp. prof. zw. dr hab. Jerzego Pańkowskiego. Ramy chronologiczne, zawarte w tytule, nie budzą zastrzeżeń. Niektóre elementy analizy merytorycznej sięgają poza wyznaczone przedziały czasowe, określone latami życia arcybiskupa Serafina. Taka cezurą czasowo-przestrzenna wskazuje na dobre zrozumienie tematyki przez autora.

Tytuł rozprawy nasuwa pewne zastrzeżenie formalne nie wpływające na treść i wartość merytoryczną rozprawy. Zastrzeżenie dotyczy drugiego członu tytułu „*jego duszpasterstwo w Polsce i Rosji*”. Z treści rozprawy wynika, że ramy chronologiczne obejmują lata 1880-1937, a więc okres kiedy męczennik Serafin prowadził duszpasterstwo na terenie Cesarstwa Rosyjskiego, w Rosji Radzieckiej i Związku Radzieckim. Zważywszy na dynamikę przemian w strukturze państwowej i nazewnictwie krajów bardziej trafniejsze byłoby sformułowanie tytułu *Święty męczennik Serafin (Ostroumow), arcybiskup smoleński oraz jego duszpasterstwo na ziemiach polskich i rosyjskich* albo *Święty męczennik Serafin (Ostroumow), arcybiskup smoleński, jego życie i duszpasterstwo*.

Rozprawa doktorska składa się ze wstępu, pięciu merytorycznych rozdziałów i zakończenia. Praca uzupełniona została wykazem skrótów, bibliografią wykorzystanych źródeł i literatury, licznymi cennymi aneksami oraz streszczeniami w języku rosyjskim, polskim i angielskim.

Ocena celów i hipotez badawczych oraz konstrukcji pracy. Autor postawił sobie za cel przedstawienie życia i duszpasterstwa prawosławnego męczennika i hierarchy Serafina Ostroumowa. Ks. mgr Serafin zagadnienie to przeanalizował w aspekcie biograficznym, historycznym, teologicznym i duszpasterskim. Autor przedstawił w pracy tezę, że arcybiskup smoleński Serafin ma swoje stałe miejsce w najnowszej historii Cerkwi prawosławnej w Polsce i Rosji. Wiele miejsca autor rozprawy doktorskiej poświęca okresowi życia męczennika i jego działalności duszpasterskiej w monasterze jabłoczyńskim, na terenie ziemi chełmskiej a następnie przechodzi do omówienia jego życia i działalności jako hierarchy w diecezji orłowskiej i smoleńskiej. Zaprezentowana hipoteza badawcza ukazania działalności duszpasterskiej władzy Serafina była wielkim wyzwaniem autorowi rozprawy. Jej uzasadnienie wymagało omówienia wielu towarzyszących działalności hierarchy zjawisk: rozwój oświaty i misjonarstwa w Cesarstwie Rosyjskim na przełomie XIX i XX wieku, dezintegracja Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w I wojnie światowej i rewolucji bolszewickiej, wojnie domowej i latach stalinizmu. W świetle zaprezentowanych w rozprawie danych i źródeł przekonująca jest teza ks. mgr Serafina, że arcybiskup Serafin podzielił losy Cerkwi i jej wiernych. Arcybiskup zachował wierność swoim obowiązkom arcybiskupa i obrazowi życia chrześcijańskiego w czasie prześladowań i represji.

Ocena wykorzystanych źródeł i literatury. Autor recenzowanej rozprawy wykorzystał obszerną literaturę przedmiotu. Oceniając wykorzystaną literaturę należy zwrócić uwagę na

doskonałą orientację ks. mgr Serafina (Vladimira Amelchenkova) w rosyjskiej, polskiej i innej literaturze naukowej. Doktorant w bibliografii przedstawił obszerne zestawienie prac historyków, teologów i religioznawców polskich i obcych, których dorobek miał znaczący wkład w poznanie dziejów najnowszych Cerkwi w latach 1880-1937. Z obowiązku recenzenta pragnę zwrócić uwagę, że ks. mgr Serafinowi nie udało się dotrzeć do kilku istotnych opracowań, które powinny być wykorzystane przy tej tematyce. Zwracam uwagę na niewykorzystanie następujących prac: N. A. Kirowa, *Wlast' i Cerkow' w 1922-1925 gody*, Moskwa 1997; A. L. Jelisiejew, *Politika Sowietskogo gosudarstwa po odnoszeniju k Russkoj Prawoslawnoej Cerkwi w 20-30 – je gody*, Moskwa 1997, s. 167; K. W. Cechanskaja, *Rossija. Tiendenci i religioznosti w XX wiekie*, „Istoriczeskij Wiestnik”, nr 5, 2000; *Russkaja Prawoslawnaja Cerkow' w sowietskije wriemia (1917-1991). Materialy i dokumenty po istorii odnoszenij mieźdu gosudarstwom a Cerkow'ju*, pod red. G. G. Sztrikker, t. II, Moskwa 1995; W. Cypin, *Istorija Russkoj Cerkwi (1917-1997)*, Moskwa 1997; Manuil, mitrop., *Ruskie prawoslawnyje jerarchi perioda s 1893 po 1965 gg*, Erlangen 1989, s. 66-67; G. Palica, *Kościół prawosławny w województwie lubelskim (1918-1939)*, Lublin 2009; tenże, *Duszpasterstwo i tradycje prawosławne w powiecie chełmskim w latach 1918-1939*, „RCh”, 2006, X, s. 161-176; tenże, *Wybrane zagadnienia z duszpasterstwa prawosławnego na Lubelszczyźnie w latach 1918-1939*, „CV”, 2007, nr 1, s. 32-42; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005; A. Mironowicz, *The Orthodox Church in Czarist Russia*, [w:] *Russia of the Tsars, Russia of the Bolsheviks, Russia of the New Time*, ed. J. Malicki, Warszawa 2012, s. 7-16. Niewykorzystanie wyżej wymienionych opracowań nie deprecjonuje rozprawy ani też nie wpływa na ostateczne wnioski i zawarte w niej ustalenia.

Nie można mieć zastrzeżenia co do wykorzystanej bazy źródłowej. Przy tej tematyce konieczne było wykorzystanie państwowych i cerkiewnych zbiorów archiwalnych w Rosji i Polsce. Autor korzystał z Państwowego Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie, Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Petersburgu, Państwowego Archiwum Obwodu Smoleńskiego w Smoleńsku, Państwowego Archiwum Nowoczesnej Historii Obwodu Smoleńskiego w Smoleńsku, Archiwum Zarządu Federalnej Służby Bezpieczeństwa Obwodu Smoleńskiego w Smoleńsku, Archiwum Zarządu Federalnej Służby Bezpieczeństwa Obwodu Brańskiego w Brańsku, Archiwum Patriarchatu Moskiewskiego w Moskwie, Centralnego Państwowego Archiwum Moskwy w Moskwie, Archiwum Zarządu Diecezji Smoleńskiej w Smoleńsku, Archiwum Państwowego w Lublinie. Brakuje na tej liście tylko: Prawosławnego Archiwum Metropolitalnego w Warszawie i Państwowego Historycznego Archiwum Obwodowego w Tarnopolu. Tak obszerne wykorzystanie bazy źródłowej spowodowało wprowadzenie do literatury naukowej nieznanych dotąd ustaleń i danych.

Ocena merytoryczna poszczególnych rozdziałów rozprawy doktorskiej. We wstępie autor omówił konstrukcję rozprawy i motywy jej podjęcia. Konstrukcja pracy nie budzi zastrzeżeń, jest przejrzysta i zrozumiała. Rozdział pierwszy został poświęcony badaniom nad poglądami pastoralnymi świętego męczennika Serafina, jego rozważaniami nad duszpasterstwem i prowadzoną przez niego działalnością misyjną. To interesujące studium teologiczne na temat duszpasterstwa arcybiskupa smoleńskiego stanowi ważny element rozprawy. Rozdział ten został napisany poprawnie pod względem merytorycznym i metodologicznym. Autor rozprawy analizując poglądy męczennika Serafina na temat roli duszpasterstwa odwołuje się do źródeł.

Duży wkład pracy doktorant wniósł przy omówieniu roli posługi kapłańskiej. Po raz pierwszy mamy więc szeroką analizę nauczania wybitnego rosyjskiego hierarchy na temat roli duchownego w Cerkwi. Jego poglądy są cenne, ponieważ zawierają osobiste doświadczenia świętego męczennika bycia kapłanem w carskiej Rosji i Rosji bolszewickiej. Z nauczania św.

Serafina wynika, że bycie kapłanem to bycie odpowiedzialnym za wielu. Na kapłana nałożony jest obowiązek bycia ojcem duchowym swojej trzody. Kapłan dba o swą trzodę i prowadzi ją do życia wiecznego w Bogu i z Bogiem. Udzielając chrztu daje nam zapowiedź życia rajskiego, jest sprawcą odrodzenia w Duchu Świętym i daje prawdziwą wolność. Przez ten sakrament oczyszcza nas i wprowadza na drogę do Boga. W drodze tej jest nam podporą i nauczycielem, pomaga, kiedy upadamy, gani, kiedy schodzimy ze ścieżki życia. Kapłan powinien być odważny, zdecydowany, czynić wszelkie dobro, szczególnie okazywać serdeczność, współczucie, tym bardziej miłosierdzie i wzajemną pomoc. Kapłani powinni nie gardzić chorymi, biednymi, ludźmi mającymi obskurny wygląd. Poglądy arcybiskupa smoleńskiego były podobne do wizji kapłaństwa św. Jana z Kronsztadu. Szkoda, że autor rozprawy analizując rozważania św. Serafina na temat duszpasterstwa i kapłaństwa nie spróbował ich porównać z nauczaniem mu współczesnych, chociażby z poglądami św. Jana z Kronsztadu.

Za szczególnie wartościowy należy uznać kolejne rozdziały pracy omawiające życie i działalność duszpasterską męczennika Serafina. W rozdziale drugim opisane zostały początkowe etapy życia arcybiskupa smoleńskiego – do uzyskania święceń kapłańskich i pierwszych lat służby duszpasterskiej. Zgadzam się z wyrażonym w tym rozdziale poglądem o szczególnej roli metropolity Tryfona (Turkiestanowa) i mnichów z monasteru Optyna Pustelnia w jego duchowym ukształtowaniu. Zwracam uwagę na wyjątkowość Pustelni Optyńskiej w tym czasie, do której przybywały elity intelektualne Rosji. Przebywając w otoczeniu uczniów św. Ambrożego męczennik Serafin ukształtował swoją osobowość, nabrał pasterskiego i ascetycznego doświadczenia. Słusznie Doktorant wskazał na fakt, że wraz z poznaniem życia ascetycznego św. Serafin nie zamknął się przed światem, a przeciwnie, otworzył się na niego i wiernych.

Kolejny rozdział trzeci omawia duszpasterstwo męczennika Serafina w okresie jego pobytu na Chełmszczyźnie i Podlasiu. Na tym obszarze mnich Serafin przeszedł drogę swojego „posłuszenia” od sekretarza ordynariusza chełmskiego, mnicha i wykładowcy w monasterze św. Onufrego, przełożonego monasteru w Jabłecznej (1906-1909), rektora Seminarium Duchownego w Chełmie (1914-1916) do godności biskupa białskiego, wikarego władzy chełmskiego (1916-1917). Autor rozprawy, opisując obszernie kolejne etapy awansów administracyjnych w hierarchii cerkiewnych, nie analizuje sytuacji wyznaniowej na Chełmszczyźnie i Podlasiu, która wymagała od duchowieństwa prawosławnego wielkiej aktywności misyjnej. Działalność władzy Serafina należałoby przedstawić w szerszym kontekście polityki religijnej władz carskich. Mam tu na myśli sytuację, jaka powstała po ukazie tolerancyjnym z 1905 roku, kiedy znaczna część byłych unitów porzuciła prawosławie i przeszła do Kościoła rzymskokatolickiego. Wydanie w 1905 r. carskiego ukazu tolerancyjnego w istotny sposób wpłynęło na sytuację wyznaniową na terenie diecezji chełmsko-warszawskiej. Tylko na terenie eparchii chełmsko-warszawskiej w latach 1905-1907 z prawosławia do Kościoła katolickiego przeszło 6 590 byłych unitów. W tej sytuacji Świętobliwy Synod podjął wysiłki przeciwstawienia się tym tendencjom propagując ideę Świętej Rusi i nadając jubileuszowi 300-lecia panowania dynastii Romanowych charakter uroczystości cerkiewnych. Wielkie zasługi w rozwoju życia duchowego na terenie diecezji chełmskiej wniósł młody wówczas biskup, późniejszy patriarcha moskiewski Tichon (Bielawin). Biskup Tichon zarządzał diecezją chełmską w latach 1897-1898. Jego następcami na katedrze chełmskiej byli biskupi Herman Iwanow (1898-1902) i Eulogiusz Georgijewski (1905-1912). Biskupi czynili starania o wyłączenie Chełmszczyzny z Królestwa Polskiego i utworzenie samodzielnej guberni włączonej do Cesarstwa Rosyjskiego. Miało to zapobiec polonizacji Rusinów i odchodzeniu ich od prawosławia. Gubernia taka została ostatecznie utworzona w 1912

r. Istotne zmiany w sytuacji wyznaniowej na terenie diecezji chełmsko-lubelskiej nastąpiły po wybuchu I wojny światowej. Tereny diecezji chełmsko-lubelskiej zostały zajęte przez wojska niemieckie i austriacko-węgierskie. Większość duchowieństwa i wiernych tych diecezji wraz z rosyjską administracją została w 1915 r. ewakuowana w głąb Rosji. Nic też dziwnego, że władze cerkiewne, ażeby zachować stan posiadania Cerkwi, wyświęcili aktywnego duszpasterza Serafina na wikarnego eparchii chełmskiej z tytułem biskupa bialskiego w 1916 roku.

Rozdział czwarty rozprawy poświęcony został działalności duszpasterskiej biskupa Serafina, najpierw wśród „bieżeńców”, a następnie na terenie diecezji orłowskiej (1917-1926) i smoleńskiej (1927-1937). Okres pełnienia przez niego funkcji biskupa przypadał na lata pierwszej wojny światowej, rewolucji bolszewickiej, czasy represji i prześladowań. Zarządzanie diecezją orłowską i smoleńską było przerywane jego aresztowaniami, pobytami w łagrach i więzieniach. Tragiczne lata prześladowań i terroru stalinowskiego ostatecznie zakończyły się dla arcybiskupa smoleńskiego jego śmiercią w lesie katyńskim 28 listopada 1937 roku. Zdecydowanie najważniejszym pod względem merytorycznym i poznawczym fragmentem tego rozdziału jest ukazanie przez Opiniowanego służby arcypasterskiej męczennika Serafina. Hierarcha pokazał wówczas prawdziwy wyraz wiary i oddania Cerkwi Chrystusowej. Jego postawa i poświęcenie a ostatecznie i ofiara w lesie katyńskim, doprowadziła męczennika Serafina do świętości. Arcybiskup Serafin był wzorem postawy innym hierarchom i duchownym, którzy w okresie terroru odchodzili od Cerkwi. Męczennik dawał nie tylko osobisty przykład, ale w swych orędziach, odezwach i listach nauczał duchownych i wiernych, jak należy żyć chrześcijaninowi w tak trudnym okresie.

Autor rozprawy duszpasterską spuściznę arcybiskupa Serafina analizuje w rozdziale piątym. Ks. mgr Serafin (Vladimir Amelchenkov) duchowe dziedzictwo męczennika Serafina dzieli na cztery kategorie: wewnątrz-kościelną, społeczno-komunikacyjną, duchowo-twórczą i personalizowaną. Pierwsza kategoria odnosi się do jego postawy i działalności jako proboszcza, przełożonego monasteru, administratora, rektora i biskupa (od 1926 roku arcybiskupa). Druga obejmuje sferę społeczno-komunikacyjną, ukazującą duchownego jako pedagoga, misjonarza, filantropa, moralizatora. Trzecia kategoria – w tym wypadku przy analizie jego spuścizny bardzo istotna – dotyczy twórczości religijno-literackiej (kazań, posań, prac naukowych i teologicznych, refleksji, opinii i porad). Ostatnią kategorię ks. mgr Serafin nazywa sferą personalizowaną, która obejmuje relacje osobiste duszpasterza z Bogiem, gorliwość modlitwy, osobiste przeżycia i doznania, rozważania teologiczne. We wszystkich tych sferach Opiniowany dostrzega wpływ na arcybiskupa Serafina duchowej tradycji ówczesnych starców: metropolity Tryfona (Turkiestanowa), św. Ambrożego Optyńskiego i innych mnichów tego monasteru. Duchową zaś spuściznę męczennika Serafina kontynuowali: archimandryta Serafin (Tiapoczkin) i archimandryta Jan (Krestiankin).

Zgadzam się z konkluzją ks. mgr Serafina, że aktualność duszpasterskiego doświadczenia arcybiskupa smoleńskiego Serafina tkwi w ówczesnym życiu Cerkwi. Jego działalność duszpasterska była związana z próbą rozwiązania duchowych i społecznych problemów wiernych i całego społeczeństwa. Osobowość arcybiskupa smoleńskiego i jego duszpasterski wysiłek może być doskonałym przykładem dla współczesnych duchownych. Tak jak w przypadku męczennika Serafina wykształcenie i rozwój intelektualny muszą iść w parze z zaangażowaniem kapłana w posługę duszpasterską, nie ograniczającą się jedynie do odprawiania nabożeństw.

Rozprawa doktorska ks. mgr Serafina kończy się podsumowaniem, wykazem skrótów, bibliografią wykorzystanych źródeł i literatury, licznymi cennymi i oryginalnymi aneksami oraz streszczeniami w języku rosyjskim, polskim i angielskim.

W zakończeniu Autor rozprawy zwrócił uwagę na osobowość hierarchy, jego oddanie Cerkwi i narodowi, żarliwość w pracy duszpasterskiej i modlitwie. Wskazał, że w osobie męczennika Serafina mamy nie tylko przykład duchownego, ale otwartego duszpasterza, pedagoga, kaznodzieję, filantropa, obrońcę wiary i tradycji prawosławnej. Autor rozprawy zdaje sobie sprawę, że nie wyczerpał do końca zagadnienia, ale świadom jest, że praca otwiera możliwości badawcze innym.

Na zakończenie kilka uwag szczegółowych. W pracy występują liczne powtórzenia, np. o duchowych źródłach kształtujących osobę męczennika Serafina, itd. Niektóre etapy życia arcybiskupa smoleńskiego wymagają doprecyzowania i uzupełnienia. Aneksy obejmują około 40 stron rozprawy i są integralnie z nią związane. W takiej sytuacji dobrze by było zrobić do nich odniesienia w treści samej pracy doktorskiej. Praca wymaga solidnej korekty językowej w streszczeniu w języku polskim. Powyższe uwagi nie deprecjonują recenzowanej pracy, a ich uwzględnienie wzbogaci jedynie jej wartość naukową.

Konkluzja. Praca ks. mgr Serafina została oparta na materiale źródłowym. Rozprawa została napisana przy dużym wysiłku badawczym, stanowi dobry wkład w badaniach nad najnowszymi dziejami Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Recenzowane studium zawiera duże walory poznawcze, zwłaszcza poprzez wykorzystanie nieznanego dotąd materiału źródłowego. Należy podkreślić także bezstronność autora przy omawianiu problemów spornych i drażliwych z politycznego i religijnego punktu widzenia. Pomimo powyższych uwag i wielu innych drobnych usterek moja opinia o pracy doktorskiej ks. mgr Serafina jest w pełni pozytywna. Jej główną wartością jest przedstawienie najważniejszych etapów życia, działalności i nauczania wybitnego rosyjskiego hierarchy. Z tego zamierzenia autor pracy wywiązał się doskonale. Autor z powodzeniem zrealizował postawiony sobie cel wypełnienia luki w badaniach nad życiem i duszpasterstwem męczennika Serafina i uczynił to w sposób kompetentny, na drodze znacznego wysiłku badawczego.

Recenzowana rozprawa świadczy o pracowitości Doktoranta i umiejętnościach koncentracji na poruszonych problemach. Ks. mgr Serafin nie waha się stawiać hipotez, polemizować z przyjętymi już ustaleniami. Swoje stanowisko udowadnia głównie w oparciu o materiały źródłowe i dostępne mu opracowania. To śmiałe podejście do badań wymagało dobrego opanowania warsztatu naukowego, łączącego metodologię badań historycznych i teologicznych. W rezultacie powstało interesujące opracowanie, posiadające duży aspekt poznawczy. Poprzez wskazanie na wiele nowych faktów z życia i działalności św. męczennika Serafina praca stanowi ważny wkład w poznaniu najnowszych dziejów Cerkwi na Podlasiu, Chełmszczyźnie i w Rosji.

Reasumując stwierdzam, że praca ks. mgr Serafina (Vladimira Amelchenkova), *Święty męczennik Serafin (Ostroumow), arcybiskup smoleński oraz jego duszpasterstwo w Polsce i Rosji* spełnia wymogi formalne i merytoryczne stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie do dalszych etapów jej obrony.

Białystok, 22 listopada 2016 r.

Prof. zw. dr hab. Antoni Mironowicz